

Mikael Agricolan suhde historiaan ja maantieteeseen.

Kuta tarkemmin tutustuu Agricolan elämään ja kirjoituksiin, sitä enemmän joutuu ihmettelemään hänen suurta lukeneisuuttansa ja monipuolista tiedonharrastustansa. Hän ei ole ainoastaan luterilainen teologi ja uskonpuhdistaja sanan ahtaassa merkityksessä. Hän osoittautuu myös Melanchtonin hengessä kasvaneeksi avarakatseiseksi humanistiksi, jota monenlainen maallinenkin tieto viehätti ja joka pyrki hankkimaan sitä itsellensä sekä välittämään sitä suomalaiselle papistolle Raamatun tunteuksen avuksi ja lisäksi. Viimeksi kuluneet vuosikymmenet ovat tuoneet ilmi niin paljon hänen hallussaan olleita kirjoja ja hänen suomennostyössä käyttämiään kirjallisia lähteitä, että häntä on pidettävä meillä silloiseen kerrassaan harvinaisena kirjanoppineena ja bibliofiilina, samalla kun käsitys hänen poikkeuksellisesta kielitaidostansa on vertailevan tutkimuksen kautta saanut lisävahvistusta. Teologisten aineiden ohella Agricolaa näyttävät erikoisesti kiinnostaneen maantiede, historia ja kansatiede, mutta myös eräät filosofian alat (etiikka ja psykologia) eikä suinkaan vähimmin runous, vieläpä jossakin määrin lainoppi, lääketaito ja käytännöllinen maanviljelys.

Seuraavassa eräitä havaintoja hänen maantieteen ja historian tunteumsestansa ja harrastuksestansa, sikäli kuin hänen käyttämänsä teokset saattavat niitä valaista.

Historialliseen kirjallisuuteen kuuluvaksi voidaan lukea VALERIUS MAXIMUKSEN teos »Factorum ac dictorum memorabilium libri novem» (ensi painos Venetsiassa 1480, uusia painoksia 1500-luvulla), jonka Agricola on ostanut itsellensä Turussa nuorena pappina v. 1532, niinkuin

osoittaa nimikirjoitus: »Michaelis Olavi Agricolae Liber duodecim oris Emptus Abo (?) Anno domini MDXXXII.»¹ Tämä ensimmäisellä vuosisadalla eläneen roomalaisen kirjailijan teos ei ole varsinainen historia. Mutta se sisältää satoja pieniä historiallisia tarinoita ja kaskuja vanhan ajan kuuluisista miehistä ja naisista, heidän sanoistaan ja teoistaan. Nuo tarinat on poimittu antiikin kirjallisuudesta, Ciceron, Cornelius Nepoksen, Liviuksen, Varron ym. teoksista, järjestetty aineenmukaisiin ryhmiin ja teos omistettu keisari Tiberiukselle. Ensimmäisessä kirjassa on uskonnon ja toisessa yhteiskunnallisen elämän piiriin kuuluvia tarinoita. Seuraavissa kirjoissa on järjestys hatarampi, mutta jonkinlaista opettavaa tarkoitusta noudattava. Joukossa on myös mainintoja omituisista ihmetapah- tumista, uninäyistä ja enteistä. Tarinat ovat lyhyitä, tavallisesti vain muutaman rivin pituisia. Esim. Homeroksen kerrotaan kuolleen siitä harmista, kun hän ei pystynyt ratkaisemaan eräiden kalastajien hänelle tekemää pulmallista kysymystä, ja Aiskyloksen sanotaan saaneen surmansa vielä omituisemmalla tavalla, kun ylhäällä pilvissä liitelevä kotka pudotti kynsistään pyydystämänsä kilpikonnän ja sen kova kilpiluusto murskasi Aiskyloksen pääkallon. Roomalaisesta sotamiehestä Horatius Cocleesta mainitaan, että hän eräällä Tiberin sillalla yksin taistellen pidätti kaupunkiin tunkeutuvien etruskien sotajoukkoa niin kauan, että silta ehdittiin purkaa, syöksyi sitten täysissä asevaruksissa jokeen, pelastui kuin ihmeen kautta uimalla maihin ja sai viholliset estetyksi pääsemästä Roomaan. Sen vuoksi etruskit sanoivat: »Me voitimme roomalaiset, mutta Horatius voitti meidät.» Tämän tapaisten anekdoottien avulla lukija saattoi vaivattomasti perehtyä Rooman ja Kreikan historiaan, niiden merkkimiehiin, heidän mainetekoihinsa, sanoihinsa ja ajatuksiinsa. Valerius Maximuksen teos nautti suurta suosiota kautta keskiajan. Agricola on varmaan lukenut sen mielihyvin, nauttien sen suppeasta esitystavasta, siinä ilmenevien henkilökuvioiden ja ihmiskohtaloiden vaihtelevasta kirjavuudesta sekä paikka paikoin iskeviksi lauseiksi kiteytyneestä elämänviisau- desta. On Agricolan luonnetta ja hengensuuntaa kuvaavaa, että tämä teos yhdessä Ovidiuksen ja Erasmusuksen teosten kanssa oli Lutherin pos-

¹ Sen kanssa yhdessä on ollut (mahdollisesti jo silloin?) kokoelma Publius Ovi- diuksen valittuja puheita (»Orationes familiares ex omnibus Publii Ovidij libris selectae», pain. Kölnissä 1525) ja kaksi Erasmus Rotterdamilaisen pientä kirjaa, Avioliiton ylistys ja Lääketaidon ylistys (»Encomium Matrimonii per des. Erasmus Roteroda. Encomium artis medicae per eundem»; viim. main. painettu 1518). Siis sangen monikirjava »humanistinen» kirjakokoelma. Ks. RAGNAR DAHLBERG En volym ur Michael Agricolas boksamling. Helsingin Yliopiston kirjaston julkaisuja XV. Miscellanea bibliographica III, 1930, s. 57—58 ja 69—70.

tillan jälkeen järjestyksessä tiettävästi toinen volyymi, minkä hän nuoruudessaan hankki omaan kirjastoonsa. Siitä saatu tieto ja muotokoulutus merkitsi ensimmäistä, vaikkakin ohutta alkukerrosta hänen humanistiseen pohjasivistykseensä ja jo vuosia ennen hänen Saksan-matkaansa.¹

Wittenbergissä opiskellessa Agricolalla oli tilaisuus laajentaa historiallista ja maantieteellistä näköpiiriänsä suuresti niin hyvin kirjallisuuden avulla kuin myös kuuntelemalla luentoja. Eräitä tämän alan luentoja hän onkin varmaan seurannut, nim. niitä, joita Filip Melanchton 1536—37 piti Ptolemaioksen maan- ja tähtitieteestä ja jotka käsittelivät kansojen erilaisuuksia, myrskyjen aiheita, taivaankappaleiden pimennyksiä, kiertotähtien merkitystä ym. Wittenbergin kirjamarkkinoilla Agricola on ollut ahkera kävijä, päättäen niistä monista kirjaostoista, joita hän teki ennen kotimaahan lähtönsä. Niinpä hän keväällä 1539 hankki itsellensä neljä kaunista yhteensidottua latinankielistä teosta, jotka kuuluvat maantieteen ja historian alaan. Ne ovat VALENTINUS CURION selitykset Strabon maantieteeseen («Strabonis Geographicorum commentarii», Baselissa 1532), CAIUS JULIUS SOLINUKSEN historiallinen esitys «Rerum toto orbe memorabilium thesaurus locupletissimus» ja siihen liittyvä POMPONIUS MELAN maantiede «De situ orbis libri III» (pain. Baselissa 1538) sekä JOACHIM VADIANUKSEN maantiede «Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae» (Zürichissä 1534). Näistä on Kristuksen syntymän molemmin puolin eläneen kuuluisan kreikkalaisen Strabon maantiede laajin ja rikassisältöisin, lähes 600-sivuinen kuvaus antiikin tuntemasta osasta Eurooppaa, Aasiaa ja Afrikkaa. Solinus, Egyptistä peräisin oleva roomalainen historioitsija (n. 250 jKr.), on koonnut teokseensa kaikenlaisia muistamista ansaitsevia tietoja varsinkin maantieteen alalta, käyttäen lähteenänsä nuoremman Pliniuksen luonnontiedettä. Pomponius Mela, espanjalaissyntyinen roomalainen maantieteilijä, joka eli keisari Claudiuksen aikana, on kirjoittanut kolmiosaisen kuvauksen siihen aikaan tunnetusta maailmasta. Ja Joachim Vadianus on kohdistanut yleismaantieteesssänsä huomiota erikoisesti Uudessa Testamentissa mainittujen paikkojen maantieteelliseen esittämiseen, niinkuin ilmenee sen nimiselityksestä: »sisältää yhteenvetokuvauksen paikoista, eritotenkin

¹ Valerius Maximuksen teoksen esiintymisestä Agricolan kirjastossa on kertonut AARNO MALINIEMI Suomen Kuvalehdessä 1934 n:o:ssa 42, s. 1428—29. Tuo vielä 1866 Vaasan lukion lehtorin J. O. I. Ranckenin hallussa ollut kappale, jonka nimilehdestä ja siinä olevasta omistuskirjoituksesta on säilynyt valokuvajäljennös, on myöhemmin joutunut teille tietymättömille. Vrt. myös RAGNAR DAHLBERGIN ed. main. kirjoitusta.

niistä, joita Luukas on maininnut Apostolien teoissa sekä evankelistat ja apostolit eri kohdissa. Kirjan alkuun on sovitettu luettelo niistä seuduista, kaupungeista, joista ja saarista, joita U. Testamentissa mainitaan, jotta hurskas lukija saattaisi helpommin löytää sen minkä haluaa.»

Tämän komean volyymin nimilehdelle Agricola on piirtänyt puneella omakätisesti sanat: »Michaelis Agricolae Liber Emptus Wittembergae Aureis tribus cum dimidio Anno dni 39. April. 3.» (M. A:n kirja, ostettu Wittenbergissä 3 1/2 kultarahalla huhtik. 3. päivänä Herran vuonna 1539). Teosta on maist. Ragnar Dahlberg ansiokkaasti kuvannut 1930 Helsingin yliopiston kirjaston »Miscellanea bibliographica» III:ssa olevassa kirjoituksessaan »En volym ur Michael Agricolas boksamling.» Mutta se ansaitsee vielä uuden, entistä yksityiskohtaisemman tarkastelun, sillä se valaisee paremmin kuin mikään muu teos uskonpuhdistajamme suhdetta historiaan ja maantieteeseen.

Agricola on lukenut tarkasti tuon enemmän kuin 1000-sivuisen folio-volyymin, jossa esitetään antiikin sekä myöhemmän ajan maantieteilijäin ja historioitsijain käsityksiä kolmesta »vanhasta» mantereesta sanoin sekä osittain karttoinkin. Hän on alleviivannut tai varustanut reunamerkinnoillä monia semmoisia kohtia, jotka ovat erikoisesti herättäneet hänen huomiotansa. Noita kynän merkkejä on kaikissa osissa, tosin hyvin epätasaisesti eri kirjoissa. Ne osoittavat hänen tiedonhalunsa suurta laajuutta ja romanttista ulottuvuutta myös kaukaisiin maihin ja niissä asuvien kansojen outoihin oloihin, tapoihin ja uskomuksiin sekä eri kansojen historiallisiin vaiheisiin. Hän on pannut merkille esim. Vähän-Aasian, Syyrian ja Arabian kansojen alkuperäisiä tapoja ja oloja, merkinnyt Mustanmeren seutujen kolkvouden (»inhospitalis»), Turkin valtakunnan synnyn (»De origine Turcorum»), Mauretaniassa (so. Marokossa ja Algerissa) kahdesti vuodessa kypsyvän sadon, Välimeren maiden paikoittaisen tuliperäisyyden ja siitä aiheutuvat maanjäristykset, Espanjan suolakaivokset (»Mons salis magnus et mirabilis») ja Tajo-virran kultapitoisuuden (»Tagus auriferus»). Aleksanteri Suuren valloitusretket ja hänen sotajoukkonsa rautaiset ja vaskiset asevarusteet ovat kiinnostaneet häntä, koskapa hän on merkinnyt sivun reunaan sanat »Nota miranda». Hänen mieltänsä ovat ilmeisesti kiehtoneet myös kertomukset koirankuonolaisista ja kääpiöistä, jotka olivat vain kyynärän korkuisia, sekä kreikkalaisissa saduissa ja taruissa mainituista oudoista hiiviöistä, joiden kohdalla on kynämerkintä: »Monstrorum Catalogus». Sardinian kohdalla hän ei saata olla ihmettelemättä, että siellä kasvaa Pliniuksen, Serviuksen ym. antiikin kirjailijain tietämän mukaan omituinen myrkyllinen kasvi, joka syötynä tappaa ihmisen, mutta samalla vetää

hänen huulensa »sardoniseen» nauruun (»Herba risu interimens»)¹ Saksan maantiedettä lukiessaan hän ei unohda, että kirkkoisä Athanasius piileskeli pakolaisena ollessaan Trierissä 6 vuotta, vaan merkitsee sivun laitaan »Athanasius 6 annis Treuiris latuit».

Erikoisen tarkasti Agricola on tutkinut Vadianuksen teosta, niinkuin ymmärrettävää onkin, siihen sisältyvän raamatullisen maantieteen vuoksi. Heti sen ensimmäiselle sivulle hän on kirjoittanut suurta tunnustusta sisältävän huomautuksen: »Sphaerae descriptio sequitur valde dilucida et elegans» (Seuraa sängen valaiseva ja hieno maapallon kuvaus). Sitten on merkintöjä, jotka koskevat taivaankappaleiden asentoja, maanakselia, ilmansuuntia, eri vyöhykkeitä jne. Sivulta 4 alkaen eteenpäin tavataan sivunreunuksissa seuraavanlaisia kysymyksiä, jotka osittain ovat Vadianuksen tekstistä otettuja, osittain Agricolan omia:

- Zonae quid?* (Mitä ovat vyöhykkeet?)
Latitudo quid? (Mitä on leveysaste?)
Promontorium quid? (Mikä on kallionkieleke tai kallioniemi?)
Insula quid? (Mikä on saari?)
Peninsula quid? (Mikä on niemi?)
Urbs quid? (Mikä on kaupunki?)
Oppidum quid? *Differt ab urbe.* (Mikä on pikkukaupunki. Eroaa suurkaupungista.)
Fossa quid? (Mikä on kaivanto?)
Pomerium quid? (Mikä on muurinvierus?)
Vicus? (Mikä on katu?)
Pagus quid? (Mikä on kylä?)
Villa quid? (Mikä on maakartano?)
Metropolis quid? (Mikä on pääkaupunki?)
Colonia? (Mikä on siirtokunta?)
Municipia? (Mikä on maaseutukaupunki?)
Emporium quid? (Mikä on kauppala?) jne.

Edelleen nähdään reunamerkinnoista, että Agricola on kiinnittänyt huomiota Europan eri osiin (»Europae partes») sekä Etu-Aasiassa Foinikiaan ja Arabiaan (ja siinä yhteydessä muhamettilaisuuden syntyyn) ynnä varsinkin Palestiinan eri seutuihin ja paikkakuntiin: Siinaihin, Horebiin, Tarsokseen, Lyddaan, Saaroniin, Emmaukseen jne., joita mainitaan Raamatussa.

¹ Vrt. myös Sebastian Münsterin esitystä »Sardonica herbasta» (Cosmographica s. 242).

Maist. Dahlberg on huomauttanut, että nuo Agricolan alleviivaukset ja merkinnät, joita on paikoin miltei yhtä tiheässä kuin jossakin »nykyajan koulupojan kurssikirjassa», »tarkoittanevat lähinnä korvata painettuja reunusotsikkoja, joita ei ole laisinkaan Vadianuksen Epitomen alussa». Se on kyllä mahdollista, etenkin kun kysymykset ovat semmoisissa kohdissa, joihin sijoittamiseen tekstin sanasto antaa aiheen. Kuitenkin on sanottava, ettei Wittenbergin maisteri Agricola varmaankaan itse kaivannut niin alkeellisia kysymyksiä, vaan että ne pikemminkin tuntuvat olevan tarkoitettuja koulupojille. Saattaa näet ajatella, että Agricola olisi käyttänyt Vadianusta maantieteen oppikirjana Turun koulun rehtorina ollessaan ja että hän sen tekstiä latinaksi sanellessaan olisi pysähtynyt erinäisten sanojen kohdalle ja vaatinut oppilailta kysymyksen muodossa maantieteen peruskäsitteiden tarkkaa määrittelyä nähdäkseen, että he ymmärsivät sisällyksen oikein. Tähän otaksumaan antaa aihetta se seikka, että Agricolan, niinkuin Saksan suurten uskonpuhdistajain mielestä Palestiinan ja yleensä Raamatussa mainittujen paikkojen, kansojen, tapojen ym. semmoisten seikkojen tarkka tuntemus oli välttämätön luterilaisille papeille, jotta he voisivat asiallisesti ja yksityiskohtaisesti tulkita jumalansanaa kansalle. Vadianus tehostaa tätä seikkaa sivulla 74, ja Agricola on yhtynyt hänen mielipiteeseensä kirjoittaessaan sivun reunukseen sanat: »Locorum notitia theologis necessaria». (Maantieteellisten paikkojen tuntemus on teologeille välttämätön.) Tarpeelliset pohjatiedot oli annettava heille jo kouluopetuksessa, sen ylimmillä asteilla Raamatun lukemisen yhteydessä.

Jos asianlaita todella on niin, että Vadianuksen johdolla on opiskeltu Raamatun maantiedettä Turun koulussa 1540-luvulla, niin se on oppihistoriallisesti huomiota ansaitseva seikka. Se osoittaisi, että meilläkin mahdollisuuksien mukaan pyrittiin seuraamaan Saksan reformaattorien humanistista linjaa, siirtymään opillisessa pappiskasvatuksessa keskiajan niin sanoakseni legendamaisen vapaasta Raamatun historian tulkinnasta asiallisemmalle todellisuuspohjalle ja suurempaan tieteellisyyteen. Että Agricolalla on ollut tällaisen opetuksen antamiseen sekä halua että edellytyksiä, näkyy niistä lukuisista asiaselityksistä, joita hän on Lutherin ja Petri-veljesten esimerkin mukaan liittänyt Raamatun suomennostensa sivunreunuksiin ja joissa valaistaan usein myös historiallisia sekä maantieteellisiä seikkoja. Tämänlaatuiset U. Testamentin selitykset (gloosat) ovat havaintojeni mukaan kauttaaltaan peräisin Lutherin saksalaisesta tai Olavus ja Laurentius Petrin ruotsalaisesta käännöksestä. Mutta tarvittaisiin yksityiskohtaista vertailua, ennenkuin voitaisiin sanoa, ovatko Vanhan Testamentin kirjain vastaavanlaiset maantieteelliset ja historialliset

selitykset (yhteensä niitä on noin 50) ruotsalaisesta tai saksalaisesta Raamatusta suoraan käännettyjä vai mahdollisesti alkulähteistä itsenäisesti muodosteltuja. Muutamat pistokokeet osoittavat, etteivät edellämainitut maantieteelliset teokset ole olleet Agricolan selitysten lähteinä. Eräs semmoinen voinee kuitenkin olla Niniven kaupungin suuruutta kuvaava Strabosta otettu selitys *Weisut ja Ennustokset* teoksessa (MAT III 666): »Ninive = Se oli coco Affyrian Waldakunnan wäkeue Päcaupungi/ ionga Ninus Kuningas / Lycumin Wirdhan tykene raken fi / Aturian kedhoi fja / quin Strabo jano / ionga Turun Cartana piti / 400. Stadia iotca. 12. Somen penicwlemata tekeuet. Henen ymberillens olit. 1500. Tornia / Mwrin Corkius oli. 100. Jalca. Ja fen Lauius / ette colme Rattat fait codhatta kefkenens». Vastaava kohta Strabolla (s. 502—503) kuuluu: »Ninus in Aturia condidit (urbem) . . . ea multo maior erat Babylone, in Aturiae campo sita . . . Babylon in campo iacet, muri ambitum habet CCC & LXXXV stadiorum. Eius crassitudinem pedum XXXII. Altitudinem inter turres cubitorum quinquagenum turrium ipsarum sexagenum, uiam super moenibus tam latam, ut quadrigae occurrentes facile pertransire possint» (Ninus rakensi Aturiaan kaupungin . . . se oli paljon suurempi Babylonia ja sijaitsi Aturian kentällä. Babylon on kedolla, muurin ympärys on 385 stadionia, sen paksuus 32 jalkaa, korkeus tornien välillä 50 kyynärää, itse tornien korkeus 60 kyynärää ja tie muurien päällä niin leveä, että nelivaljakot helposti saattoivat ohittaa toisensa.) Solinuksella on (s. 146) sama Strabon tieto, mutta sen lisäksi maininta, että kaupunki oli nelikulmainen ja sen joka sivu 120 stadionia tahi siis ympäriinsä 480 stadionia (Agr. »Turun Cartana» = muurin ympäröimä kaupunkialue). Kun numerotiedot eivät ole yhtäpitäviä, herää kysymys, onko Agricola niitä itse pyöristänyt vai onko hänellä mahdollisesti ollut tässä kohdassa jokin toinen lähde käytettävänä. Vadianuksen (s. 153) ja Münsterin (s. 126) tiedot tuosta vanhan maailman suurimmasta kaupungista eivät ole myöskään aivan yhtäpitäviä. Vadianuksen maantiedettä lukiessaan Agricola on alleviivannut (s. 4) Vergiliuksen Georgican säkeet:

Qvinque tenent coelum Zonae
 quarum una chorusco semper sole rubet
 et horrida semper ab igne est jne.

sekä (s. 6) Maniliuksen säkeet neljästä tuulen pääsuunnasta:

Asper ab axe ruit Boreas, fugit Eurus ob Ortu.
 Auster amat medium solem, Zephyrusque profundum.

Viimeksimainitut säkeet muistuttavat niitä runosäkeitä, joita Agricolalla on Rucouskirian alkuosassa (MAT I 57, 59), vaikkeivät olekaan samoja.

Runomuotoiset kohdat ovat aina viehättäneet häntä, niinkuin myös sananlaskuiksi kiteytyneet ajatukset.

U. Testamentin suomennosta valmistellessaan Agricolalla oli käytettävissä myös JACOB ZIEGLERIN maantieteellinen teos »Quae intus continentur: Syria... Palestina... Arabia... Aegyptus... Schondia etc.» Ziegler eli Jacobus Zieglerus Landauus (Landaulainen) oli baierilainen humanisti (synt. n. 1470, kuoll. 1548 tai 1549), joka julkaisi Strassburgissa 1532 historiallis-maantieteellisen kuvauksen useista Euroopan ja Etu-Aasian maista sekä niihin liittyviä karttoja.¹ Hän oleskeli Roomassa v:n 1523 tienoilla, tapasi siellä Upsalan arkkipiispan Johannes Magnuksen ja Vesteråsin piispan Petrus Magnin, joita hän nimittää ystävikseen, ja sai heiltä tietoja Ruotsista sekä luultavasti heidän välityksellään myös Suomesta. Hänen teoksensa Skandinaviaa koskevassa osastossa (»Schondia», lehd. 106—108) on näet lyhyt esitys Suomesta ja kirjan lopussa Skandinavian ja Suomen kartta, laatuaan ensimmäinen.

Ziegler viittaa Pliniuksen tietoihin Suomesta (»Eningia, Finnonia sive Phinnonia») ja mainitsee, että Suomea pidetään kauniina tai oikeammin hienona maana siinä merkityksessä kuin puhutaan hienosta kullasta tai hopeasta (»Finlandia dicta est pulchra terra uel ut significantius dicam fina terra, quomodo finum aurum et argentum ulgo dicunt»), joka tuo mieleen Agricolan etymologioivan lauseen: »Ffordom war Finland wisst itt Fijntland». Ziegler sanoo Suomen varhaisempina aikoina kuuluneen Moskovan valtaan ja kreikkalaiskatoliseen tunnustukseen, mutta nykyisin olevan Ruotsin kuninkaan alusmaata ja länsimaista kirkkokuntaa. Mainitsepa hän Suomeen tuotettavan runsaasti viiniä Espanjasta ja kansan käyttävän sitä vieraanvaraisesti ja hilpeästi. Teoksessa luetellaan Suomen maakunnat tai läänit (»ducatus»): Pohjanmaa, Satakunta, Häme, Karjala, Pohjois- ja Etelä-Suomi sekä Uusimaa ynnä niihin kuuluvat tärkeimmät kaupungit, linnat ja pitäjät, kaikkiaan noin 80 paikannimeä, eräät niistä perin kummallisiksi vääntyneinä, esim. Ancoper fluvius = Ankkapurha, Berga = Borgå, Hachtola = Hattula, Kymitte = Kemiö, Kyri = Kyrö, Kymittle = Rymättylä, Moscho = Masku, Payo = Pohja, Lacus Peynthe l. Peunthe = Päijänne, Poyte = Pöytyä, Ragna = Rauma,

¹ Paitsi Ptolemaiosta, Straboa, Pliniusta, Josephusta, Hieronymusta ym. hänellä on ollut uudempiakin lähteitä.

Ks. KARL VON REINHARDSTÖTTNER Forschungen zur Kultur- und Litteraturgeschichte Bayerns. (Sonderabdruck aus dem vierten Buche SIEGMUND GÜNTHER, Jacob Ziegler, ein bayerischer Geograph und Mathematiker», s. 1—64.) Ansbach ja Leipzig 1896.

Saiu = Sauvo, Sismes = Sysmä ja Touesala = Taivassalo.¹ Myös Lapista ja lappalaisista on Zieglerillä lyhyt valaiseva esitys. Teoksen lopussa on Skandinavian kartta, jossa näkyy Suomi hyvin outoon muotoon piirretynä maasuikaleena Ruotsin itäpuolella kahden merenlahden välissä. Se on jäljennettyä mm. Kustavi Grotenfeltin Suomen uskonpuhdistusajan historiassa s. 4.

Saattaa arvata, että Zieglerin teos on aivan erikoisesti kiinnostanut Agricola, joka muista maantieteistä turhaan haki suomalaisia hyperboreaalaisten, skyyttien tai Sarmaatian kansojen keskuudesta ja isänmaansa ääriviivoja niiden kartoista. (Ainoastaan Solinuksen kartassa s. 48 näkyy »Ladoca lacus».) Eikä hän jättänyt käyttämättä hyväkseen noita vierasmaisella kirjailijalla tapaamiensa tietoja kääntyessään itse valistavassa tarkoituksessa suomalaisten lukijain puoleen. U. Testamentin toisessa alkulauseessa hän viittaa Ziegleriin puhuessaan Suomesta ja sen seitsemästä läänistä: »Sille / echke teme coco Somen Makunda ombi yxi Hijppakunda / nin je quitengin Seitzemen Päruchtinan Länein iaetan ninquin Jacobus Zeiglerus Landanus [2 painovirhettä, pitäisi olla Zieglerus Landaus] kiioittapi. Ioifta je Enfimeinen ia ylimeinen ombi je Etele ia pohia Some. Toinen Satacundia yleminen ia alamainen. Colmas Hemen maa. Nelies Carelia. Widhes Wfjmaa. Cudes Rasburi. Seitzemes Ite Pohiama / ilman Calandi etc.»

Jos vertaa tätä esitystä Zieglerillä tavattavaan, niin huomaa, että Agricolan luettelo on selvempi ja asiallisempi. Hän mainitsee maakunnat toisessa järjestyksessä, alkaen Varsinais-Suomesta ja päättyen Pohjanmaahan, ja hän lukee yhteen Ylä- ja Ala-Satakunnan, minkä lisäksi hänellä on Raaseporin lääni, jota Ziegler ei mainitse. Huomattava on, että Agricola käyttää Zieglerin mukaan kahdesti maakunnan latinalaista nimitysmuotoa: *Satacundia* ja *Carelia* (vaikka hänellä vähän aikaisemmin on *Cariala*) sekä lisää sanat »ilman Calandi etc.», jolla hän tahtonee osoittaa, että saaristoalueet ovat erikseen. Kalantilaisista ja Suomen saariston ruotsalaisista »luotolaisista» Agricolalla on se tärkeä lisätieto, että ne ovat tulleet kristityiksi ennenkuin muut suomalaiset: »Neifte mös nyt kyllä aruatan ia merckiten / ette je Wdhen maan Randacan fja / Borghon ia

¹ Tähän Zieglerin paikannimistöön tarjoaa Agricolan verotustarkoitusta varten 1544 laatima luettelo Suomenmaan 125 pitäjistä paljon asiallisia lisä- ja muodollisia oikaisuja. Niin hyvin piispan kirjuriina ja apulaisena kuin itse piispana tarkastusmatkoilla ja rajankäynneillä liikkeessa Agricolasta kehittyi aikansa paras Suomen maantieteen tuntija, jonka tietoja Kustaa Vaasakin tarvittaessa saattoi käyttää hyväkseen Turussa käydessään ja maan asutusoloja järjestäessään sekä puolustusuunnitelmia tehdessään.

Raßburin Läneis / ette mös caiki Lootolai fet / Calandis / ia Pohialai fet / iotca wiele tenepene Rotzinkielille puhuuat / ouat ollut Rotzi fta eli Gollandi fta en fin wlo ftulleet. Sille ette co fka nämät Chri ftittömet Somalait fet / iotca filloin Pacanat olit / ia manderis a fuit / tachtoit Lootolai fija / tauans pere fte wahingoitta / Nin heille olis tila ollut taicka Wenhelle eli Laiualla coхта Rotzin wältte turua ia apu fielde / ninquin Langoi ftans ia y fteui ftens pytemen. Senteden he ouat cauan ennen Chri ftitudh olluet / quin ne mw dh temen Somen Hijppakunnan ia maan Afuuai fet.» Näiden lauseiden sisällys on — niinkuin toht. C. A. Nordman on huomauttanut¹ — historialliselta kannalta katsoen kaksiselitteinen. Siinä puhutaan toiselta puolen Kalannin saariston ruotsalaisista ja hyökkäyksistä heitä vastaan, jotka ovat tapahtuneet 1100-luvulla tai aikaisemminkin, luultavasti ennen ensimmäistä ristiretkä, ja toiselta puolen muista rannikon ruotsalaisista, esim. Porvoon saaristolaisista, joita vastaan hyökkäys olisi voinut tapahtua vasta 1200-luvulla. — Samainen U. Testamentin alkulause sisältää myös lyhyen esityksen kristinuskon tuomisesta maahamme. Voidaan siis todeta, että Agricola saamiensa herätteiden johdosta on esiintynyt painetussa kirjallisuudessa ensimmäisenä Suomen historioitsijana ja sovittanut kirjoitukseensa tietoja, joilla kaikessa vaatimattomuudessaan on ollut vastaiselle tutkimukselle perustava merkitys.

Vielä on mainittava eräs kuuluisa historiallis-maantieteellinen teos, jolla Agricola on ravinnut tiedonjanoista henkeänsä sinä korkeintaan puolentoista vuoden aikana, minkä tuo kirja oli hänen hallussansa. Se on SEBASTIAN MÜNSTERIN »Cosmographia; Beschreibung aller Lender», painettu Baselissa 1544, kulkeutunut Turkuun ja joutunut Agricolan käsiin, joka piirsi siihen nimensä puneella (»Michaelis Agricola»), mutta luovutti sen ennen pitkää Olavinlinnan voudille Klemetti Henrikinpojalle eli »suomalaiselle Klemetti kirjurille», joka näyttää olleen (ensimmäisissä?) naimisissa Agricolan sisaren kanssa. Kirjassa on Agricolan merkintä: *Anno 1545 Iunij 20 in vsum Clementis henrici . . . Nyeslote praefecti in pignus necessitudinis* (Vuonna 1545 kesäk. 20. pnä Klemetti Henrikinpojalle, Savonlinnan läänin voudille, sukulaisuuden t. ystävyuden merkiksi).

Tämä uudenaikainen, suuri ja erittäin runsaasti kuvitettu teos on varmaan kiinnostanut Agricolaa rikkaalla ja vaihtelevalla sisällyksellensä. Siinä on paljon, niin hyvin maantieteellistä kuin myös historiallista, luonnon- ja kansatieteellistä tietoa maailman kaikilta puolilta, eri maista

¹ C. A. NORDMAN *Svenskarna i Finlands järnålder*. Nordisk Tidskrift 1944, s. 327—328.

ja valtakunnista, runsaimmin tietysti Euroopasta. Huomiomme kiintyy mm. siihen, että siinä on kuvauksia Saksan eri valtioista, kaupungeista, hallitsijasuvuista ja merkkimiehistä (esim. Lyypekistä ja Wittenbergistä, Lutherista ja Melanchtonista), Skandinavian maista ja Ruotsin uusimmasta historiasta (esim. Kustaa Vaasasta) sekä lyhyt, mutta melko asiallinen esitys Suomesta ja näytteitä suomen kielestä: Isämeidän-rukous ja 12 erillistä sanaa käänösvastineineen.¹ Münster on omistanut Ruotsia koskevan osan kuningas Kustaa Vaasalle, jonka kanssa hän on ollut kirjeenvaihdossa. Hän sanoo käyttäneensä hyväkseen Krantziuksen, Zieglerin ja Olaus Magnuksen sekä muiden luottamusta ansaitsevien miesten tiedonantoja. Näiden joukossa ovat hänen ilmoituksensa mukaan, erinomaisen oppineet miehet Georg Norman ja saarnaaja Olavus Holmensis (so. Olavus Petri, tukholmalainen), joista ensinmainittu, »jonka opin tuntemaan henkilökohtaisestikin keskustellessani hänen kanssaan, kun hän kävi luonani täällä Baselissa vuonna 1543, on vilpitön, hurskas ja oppinut mies». (V:n 1598 laitoksessa mainitaan niinkään tiedonantajaksi »korkeasti oppinut ja kuuluisa mies, herra Jörgen Nortmann, minun erittäin suopea ja rakas herrani».)

Tämä maininta on tärkeä senvuoksi, että se nähdäkseen osoittaa, mitä tietä Münster — tuo reformaatioon kääntynyt munkki (synt. 1489, kuoll. 1552), joka kirjansa painatuksen aikana asui Baselissa — on saanut Suomea koskevat tiedot, nim. otaksuttavasti Georg Normanin välityksellä v. 1543 joltakin oppineelta suomalaiselta. On tosin olemassa toinenkin mahdollisuus: se että Filip Melanchton, Münsterin hyvä ystävä, olisi esiintynyt välittäjänä ja joku Wittenbergissä opiskeleva suomalainen tietojen antajana. Mutta tämä otaksuma, jonka on esittänyt prof. J. J. Mikkola², on vähemmän uskottava senvuoksi, ettei Münster mainitse siitä mitään teoksessaan. Sensijaan hänen luonaan käyneellä Georg Normanilla, Ruotsin kirkon superintendentillä, oli hyvä tilaisuus hankkia v. 1543 tarvittavat tiedot joko Turusta, Tukholmasta tai Wittenbergistä, koska hänellä oli läheisiä suhteita ja vaikutusvaltaa suomalaisiin kirkon miehiin sekä

¹ Se on moneen kertaan julkaistu uudestaan Münsterin eri painosten mukaan: F. W. PIPPING Luettelo suomeksi präntätyistä kirjoista 1856—57, s. 2; J. KROHN Suomal. kirjallisuuden vaiheet, 1897, s. 26; AD. NEOVIUS Suomen Kirkkohist. seuran pöytäkirjat I, s. 14—15; HEIKKI OJANSUU Virittäjä 1904, s. 130—134; VOLTER KILPI Hist. tutkimuksia 1924, s. 71. Ojansuu on perusteellisesti osoittanut sen kielimuodon itämurteisuuden, Neovius huomauttanut sen eroavan Agricolan käännöksestä: Münsterillä »älä sata meitä kiusauxen», Agricolalla »ele jodhatta» tai »jodhata» (kerran »vie»). Vrt. myös EWALD KUHR Alte finnische Drucke in der Universitätsbiblicthek Greifswald, Greifswald 1939, s. 35—36, 90—91.

² J. J. MIKKOLA Lännen ja idän rajoilta, 1942, s. 54.

opiskelijoihin kaikissa noissa paikoissa. Kun otetaan huomioon kielinäyt-
teiden itäsuomalainen murreasu (esim. *siun* = sinun, *möe* = myö, *honeh*
= huone) ja se seikka, että Itä-Suomea ja Viipuria on kuvattu teoksessa
tarkemmin ja asiantuntevammin kuin maamme länsiosaa ja Turkua, ei
voida tulla muuhun tulokseen kuin että nuo tiedot ovat peräisin joltakin
itäsuomalaiselta, Viipurin koulua käyneeltä mieheltä. Arvailun varaan
jää, kuka se mies on ollut. Agricola itse se ei ole ollut, sillä niin suuresti
Münsterin Isämeidän teksti eroaa hänen vastaavasta suomennoksestaan.
Mutta se voisi mahdollisesti olla hänen opintotoverinsa Martti Teitti,
joka lienee ollut 1543 Tukholmassa Kustaa Vaasan poikien opettajana,
tai »Simon Henrici Viburgensis», joka opiskeli Wittenbergissä 1533—36
ja 1541—43, tai Paavali Juusten tai joku viipurilainen pappismies. Se
että Isämeidän-rukouksen sanotaan olevan painettu suomen ja »pila-
pin kielellä»,¹ on erehdys, jommoisista Münsterin monelta taholta
haalittu esitys ei ole muutenkaan vapaa; sen tekstiä on eri painoksissa
huomattavasti korjailtu. Teokseen liitettyssä kartassa Suomi on Olaus
Magnuksen kartan mukaisesti esitetty pitkäksi kapeaksi niemeksi Pohjan-
lahden ja Suomenlahden välissä. Viipurin lahden pohjukka tunkeutuu
luonnottoman korkealle pohjoiseen.

Kun Agricolan hallussa ollut kappale Münsterin teosta on joutunut
Ruotsiin, emme tiedä, onko siinä mitään hänen reunamerkintöjään tai
alleviivauksiaan. Mutta voimme otaksua, että hänen huomiotaan ovat
herättäneet mm. kertomukset uuden ajan rajalla tehdyistä suurista maan-
tieteellisistä löydöistä. Cosmographian viides kirja »De novis insulis» (v:n
1559 painoksessa sivulta 1099 alkaen) käsittelee niitä »uusien saaria»,
jotka Columbus ja Amerigo Vespucci löysivät matkoillaan, ja kuvailee
niitä merireittejä, joita Magellaens ja Vasco da Gama purjehtivat Afrikan
ympäri Intiaan. Niihin liittyy teoksessa kartta sekä useita kuvaesityksiä.
Münsterin kirjassa, niinkuin muissakin sen ajan maantieteellis-historialli-
sissa esityksissä, vilisee myös kummallisia taruelentoja ja luonnon ihmeitä:
outoja eläimiä, merihirviöitä, yksisilmäisiä ihmisiä, kääpiöitä jne. Mutta

¹ V:n 1598 painoksessa: »in Finlandischer und Pilappischer Sprache, deren
sich etliche Finländer gebrauchen». Niinkuin maist. EINO NIVANKA on kirjoituk-
sessaan »A. E. Nordenskiöldin kirja- ja karttakokoelmasta» (Bibliofilos n:o 3, 1946)
huomauttanut, on v. 1492 ilmestyneessä Ptolemaios-painoksessa tavattava Suomen
alueen nimi Pilappelanth eräissä karttamuunnoksissa oikeammin merkittynä fin-
lappelanth, findlappelanth jne. Mikkola selittää, että tällä nimellä tarkoitettiin
sitä lappalaisten asumaa kolmionmuotoista aluetta, joka oli entisen Suomen rajan
takana Suojärveltä Vienan meren rannoille ja johon syntyneitä pitäjiä sanottiin
»Lapin pogostoiksi» tai »villiksi Lapiksi». Ks. ed. main. Mikkolan teosta, s. 53—54

juuri tuommoiset vieraiden seutujen ihmeet ovat romanttisuu­dellaan kiinnostaneet sen ajan lukijoita, eivätkä jättäneet välinpitämättömäksi Agricolaakaan, niinkuin näkyy hänen muihin teoksiin semmoisiin kohtiin piirtämistään alleviivauksista ja merkeistä. Lienee vaikea osoittaa Münsterin suoranaista vaikutusta Agricolan tuotannossa. Mainittakoon kuitenkin, että kun profeetta Danielin kirjan selityksissä (MAT III 601) puhutaan turkkilaisten »ylen häpielisest» »waimoin prucamisen menost», niin se saattaisi perustua Münsterin teokseen (s. 995 v:n 1559 painoksessa), jossa kerrotaan, että turkkilaisilla saattaa olla neljä laillista vaimoa ja niin monta laitonta kuin mies haluaa ja jaksaa elättää, että miehellä on oikeus erota niistä mielensä mukaan, naida uudestaan jne. Turkkilaiset Agricola mainitsee wittenbergiläisten oppimestariensa mukaan muulloinkin kristikunnan perivihollisiksi, joiden valtaanpääsy tietäisi maailmanloppua.

Niinkuin toisessa yhteydessä olen osoittanut, Agricolan Rucouskiriassa ja Danielin kirjan selityksissä ilmenevä käsitys maailman lopun läheisyydestä ja raamatullisessa eskatologisessa hengessä esitetty maailman ikä ja sen historiallisten vaiheiden jaksottelu (neljä maailman monarkiaa: Assyrian, Persian, Kreikan ja Rooman sekä niiden jälkeen Muhamedin ja Antikristuksen aika ja tuomiopäivän uhka) perustuu suurelta osalta Melanchtoniin ja Bedaan sekä vähemmältä osalta Lutheriin. Agricola oli viimeisen päivän enteiden pelossaan oman aikansa lapsi.¹

Yleisenä havaintona on siis todettava, että Melanchtonin opetuksen ja edellä esitettyjen teosten herättämä historian ja maantieteen harrastus ilmenee kautta Agricolan elämän ja tuotannon: Raamatun käännösten reunaselityksissä, U. Testamentin alkulauseessa, Psalttarin esipuhe­runossa (suomalaisten epäjumalien luettelossa) sekä mahdollisesti kouluopetuksessakin. Agricolan tiedetään myös jatkaneen jo keskiajalla alkuunpantua Suomen kirkon historiallisten asiakirjojen keräilyä ja jäljentämistä ns. Turun tuomiokirkon mustaan kirjaan, niinkuin prof. Jalmari Jaakkola on osoittanut. Nämä hänen harrastuksensa ansaitsevat muistamista hänen elämänsä suurtyön, Raamatun osien suomentamisen ja kirkollisten olojen reformoimisen ohella. Ne ilmaisevat uuden ajan tieteellisuonteisen humanismin ensi tuulahduksen saapuneen hänen mukanansa Suomeen.

V. Tarkiainen.

¹ Ks. V. TARKIAINEN Eskatologisia piirteitä Mikael Agricolan teoksissa. Suomikirja 1943, s. 247—263.